

TARMĖS IR MOKYKLA ALEKSAS GIRDENIS [1981]*

Dialects and School. The article claims that the school must tolerate dialects and, where possible, refer to them in teaching the standard language. The author speaks categorically against the attempts of some teachers to forbid pupils to speak in their dialects, against the all-out driving of dialectal words and phraseologisms out of the standard language.

Mąstydamas apie mūsų mokyklos požiūrį į tarmes, visada prisimenu nelabai malonų epizodą iš vienos prieš keliolika metų vykusios metodinės konferencijos, kurioje kartu su mokytojais svarstėme, kaip pagerinti lietuvių kalbos mokymą žemaičių tarmės aplinkoje. Tada vienas žymus ir pagarbos nusipelnęs mokytojas su didžiausiu įsitikinimu pareiškė, kad daugelis kalbos mokymo sunkumų beveik savaime išnyktų, jeigu mokiniam būtų uždrausta kalbėti savo tarme – ne tik per pamokas, bet ir per pertraukas, ir apskritai... Gražiai suformuluotos pedagogo mintys daugeliui atrodė visiškai teisingos, tik gal sunkokai įgyvendinamos. Vyresnieji kolegos kalbininkai tada santūriai tylėjo, tarytum duodami suprasti, kad gerbiamasis mokytojas, jeigu ir nėra visais atžvilgiais teisingas, vis dėlto nieko keisto ar smerktino nekalba. Ir kas čia galėjo atrodyti smerktina? Juk dar visai neseniai daug kur buvo kalbama ir rašoma, kad tarmės esančios tiksliai kliūtis žmonėms bendrauti, menko išsilavinimo požymis, feodalizmo liekana, ir entuziastingai piešiamos šviesios ateities perspektyvos, kada tarmių nebebūsią nė ženklo.

Po tos konferencijos jaučiau, kad tiesa negali būti tokia banaliai paprasta. kad tarmių ir bendrinės kalbos santykiai turi būti daug sudėtingesni ir dialektiškesni, negu tūlam atrodo, kad pagaliau, tarmė negali būti menkesnė vertybė negu, pavyzdžiui, liaudies daina, skulptūra ar net, sakysim, nykstanti augalų ar gyvūnų rūšis.

Dabar esu visiškai įsitikinęs tuo, ką tada gal tik nujaučiau. Ir tas įsitikinimas nėra jokia mano atrasta Amerika: mūsų laikais į tarmes panašiai žiūri daugelio Europos tautų kalbininkai ir visuomenė. Estų gimtosios kalbos draugijos nuostatuose yra net specialus punktas, įpareigojantis jos narius saugoti tarmes ir kovoti su jų priešininkais: „Neignorukite, neniekinkite savo gimtosios tarmės! Tarmės yra vertos didžiausios pagarbos, nes tai mūsų senolių kalba, tai neišsenkamas ir neišsemiamas bendrinės kalbos šaltinis“¹. Kai kurioms senos kultūros tautoms, pavyzdžiui, Šveicarijos vokiečiams ar norvegams, tokia deklaracija atrodytų gal net pernelyg patetiška, nes ten iš seno yra susiklosčiusi tradicija neoficialiomis aplinkybėmis kalbėti tiksliai tarmiškai – bendrinę kalbą, vartojamą tokiais atvejais, šveicaras ar norvegus vertintų kaip keistą maivymąsi ar snobizmą. Daug kur (pavyzdžiui, vokiečių ir italų kalbose) oficialios tarties turi laikytis tik aktoriai ir radijo bei televizijos pranešėjai.

Visa tai rodo, kad kultūringos tautos tarminį kalbėjimą nelaiko atsilikimo požymiu. Ir tai, geriau pagalvojus, nėra taip jau sunku suprasti. Tarmė, vartojama savo vietoje, be jokios abejonės, yra tokia pat tobula bendravimo priemonė kaip ir bendrinė kalba. Primityvių kalbų ir tarmių kalbos mokslas iki šiol nėra aptikęs ir, be abejo, neaptiks: kiekviena kalba ir kiekviena tarmė yra tobiliausias žmogaus dvasios kūrinys, idealus pažinimo ir bendravimo instrumentas. Intymiam kasdieniniam bendravimui tarmė gali būti net parankesnė už bendrinę kalbą, visada išlaikančią tam tikrą oficialumo žymę. Be to, kiekviena tarmė, net nedidelė atskiro kaimo pašnektė visada turi unikalių, be galo subtilių, sunkiai pagaunamų ir aprašomų intonacinių bei reikšminių niuansų, kurių negalima pakartoti nei perteikti jokia kita tarme nei kalba. Tie niuansai sukuria savitą nepakartojamą atmosferą, sakyčiau, net unikalią požiūrį į pasaulį.

Jau vien todėl tie, kurie verčia ar neatsargiomis užuominomis skatina tarminėje aplinkoje augusį jauną žmogų kalbėti tiksliai bendrine kalba ir niekinamai žiūrėti į tikrąją gimtąją savo tėvų ir senolių kalbą – tarmę, daro nepataisomą žalą tiek tam žmogui, tiek pačiai bendrinei kalbai. Su schemiška, neorganiška, daugiau iš laikraščių negu iš gyvenimo išmokta kalba juk plinta ir įprotis schemiškai mąstyti – be niuansų, be subtilesnių pastonių. Ar kartais ne todėl miestų jaunimas taip mėgsta visokius žargonizmus?! Nerasdamas sterilioje mokyklinėje kalboje išraiškos priemonių, jis norom nenorom yra priverstas griebtis visko, kas tiksliai pakliūva po ranka. Kiek kitokia padėtis galėtų būti nebent tose tautose, kur bendrinė kalba turi labai senas tradicijas, kur egzistuoja labai gausi klasikinė literatūra. Bet juk nepasakysim, kad vokiečių ar italų literatūrinės tradicijos nesenos, tačiau kokie jie tolerantiški tarmėms ir tarmiškumams! Ir mums būtų neišmintinga skubėti palaidoti tokį didžiulį turtą kaip tarmės jau vien todėl, kad neturime nei senų raštijos tradicijų, nei gausios klasikinės literatūros – tokios žodžių atsargų, sintaksinių konstrukcijų, stilistinių niuansų užteklių visiems mūsų sudėtingo dvasinio gyvenimo poreikiams, net paprasčiausiems nuolat kintančio kasdieninio gyvenimo poreikiams, kurie nė iš tolo nėra tokie elementarūs, kaip kartais atrodo.

Jeigu rašytojai būtų pasiskubinę atitrūkti nuo savo tarmių, į ką būtų panaši mūsų literatūra? Ar turėtume tokias puikias „Parduotas vasaras“, jeigu Juozas Baltušis vaikystėje būtų susidūręs su mokytojais,

principingai kovojusiais su kupiškėniška jo tarme, – susidūręs ir jais patikėjęs? Ar galėtų toks Romualdas Granauskas taip subtiliai jausti kaimo žmogaus sielą, taip tiksliai matyti ir vaizduoti jo pasaulį, jeigu tobulai nemokėtų savosios mosėdiškių žemaičių tarmės ir nevartotų jos kasdien, net ir gyvendamas Vilniuje?

Ir šiaip gyvenime yra daug atvejų, kur tarmė gali būti parankesnė bendrauti negu gryna bendrinė kalba. O juk svarbiausia kalbos paskirtis yra vienyti žmones, daryti jų santykius paprastesnius ir artimesnius. Kai tėvai ir senoliai šeimoje kalba tarmiškai, o vaikai literatūriškai arba vietiniu bendrinės kalbos surogatu (taip būna dažniausiai), apie bendravimo paprastumą ir šilumą negali būti nė kalbos. Dar šurpia būs, kai tokiems „suliteratūrintiems“ vaikams nedraudžiama tyčiotis iš vyresnių giminaičių ar šiaip kaimo žmonių tarminės kalbos, kartais net patyloom pritariama tokiems pasišaipymams. Tai jau grynas lingvistinis chamizmas – švelnesniais žodžiais tokį elgesį vadinti vargu ar galima. Jeigu mokykla bus nusistačiusi prieš tarmes, tas nusistatymas neišvengiamai (ir dar gerokai iškreipta forma) persiduos mokinių tėvams – tada panašus reiškinys ne vienam ims atrodyti tarytum principinga kova dėl kultūros... Ar galima čia bus kalbėti apie normalius tėvų ir vaikų, vaikaičių ir senelių santykius?

Neužmirštama ir tai, kad nuosekliai savo tarme kalbantys mokiniai tobuliau išmoksta bendrinę kalbą negu tie, kurie iš vaikystės yra įpratinti kalbėti koku nors vietiniu „literatūriniu“ žargonu, tarmės ir bendrinės kalbos mišiniu². Bendrinės kalbos formas su atitinkamomis tarmių formomis sieja tam tikri griežti dėsninukai, o taisyklių, siejančių žargoninę ir bendrinę kalbą, neįmanoma suformuluoti. Deja, toks kalbėjimas rodo polinkį plisti: tą plitimą spartina neteisinga dažno mokytojo pažiūra į tarmes ir ypač neišmintingas tūlų tėvų elgesys. Pažįstu ne vieną šeimą, kur tėvai tarpusavy kalbasi tarmiškai, o su vaikais bendrauja tik „literatūriniu“ kalba, įsitikinę, kad tai palengvins jų sūneliams ir dukrytėms mokytis lietuvių kalbos. Kadangi nė viena tokia šeima bendrinės kalbos dorai nemoka, vaikai iš tėvų gauna tikrai nusisintą negyvą tikros kalbos erzacą, kuriuo, deja, turės vėliau verstis visą gyvenimą³. Labai gaila, bet nesu girdėjęs, kad kuris mokytojas būtų dėl tokios taktikos ką nors iš tėvų pabaręs...

Taigi kalbininkų pažiūra į tarmes šiuo metu yra visiškai aiški: mokytojai ir šiaip inteligentai, kurie bando kovoti su tarmine kalba, vartojama neoficialiose situacijose, tikrai daro nepataisomą žalą mūsų kalbos kultūrai.

Tarmės ateityje, be abejo, vis labiau supanašės, priartės prie bendrinės kalbos. Bet dirbtinai spartinti tą procesą neleistina. Priešingai, tarmes turime visaip palaikyti ir puoselėti – ne vien todėl, kad jos pačios savaime yra didžiulė vertybė, bet ir tam, kad prieš visai suartėdamos, jos kuo daugiau savo turtų atiduotų visuotiniam vartojimui. Atiduotų ne tik žodyno dalykus, apie kuriuos tiek daug jau rašyta ir kalbėta, bet svarbiausia tuos neišsenkamus reikšminius, intonacinius, ekspresinius niuansus, kurių dar nė sąmoningai kontroliuoti nemokame. O natūraliai tokius turtus tegali perteikti tikrai žmonės, puikiai mokantys ir aktyviai vartojantys ir bendrinę kalbą, ir savo gimtąją tarmę.

Iš to, ką pasakiau, gali kartais susidaryti klaidingas įspūdis, kad tarmių atstovams nėra reikalo mokytis taisyklingos bendrinės kalbos, kad viską, kas randama tarmėse, galima mechaniškai perkeldinėti į bendrinę kalbą. Taip, žinoma, nėra. Bendrinės kalbos paskirtis visai kita negu tarmių – tai visos tautos viešojo gyvenimo kalba, daugeliu savo funkcijų ir ypatybių smarkiai nutolusi net nuo tos tarmės, iš kurios ji išaugo. Todėl tą kalbą turi gerai mokėti kiekvienas išsilavinęs žmogus. Tarmės nėra pritaikytos oficialiajam bendravimui – jos virsta kliuviniu, kai susiduria žmonės, kilę iš skirtingų vietų. Pagaliau bendrinė kalba yra ir svarbiausias nacijos ir jos vienybės simbolis.

Vadinasi, mokytojai ne tik gali, bet ir turi griežtai reikalauti iš mokinių taisyklingos bendrinės kalbos per pamokas, susirinkimus, mokytojų kambariuose ir apskritai visose oficialiose situacijose; į tarmę reikia žiūrėti kaip į savotišką buitinį kalbos stilių. Bet ir čia būtina tam tikra tolerancija – ir čia neleistina šaipytis iš tokių kalbos apsirikimų, kurie eina iš tarmės, o ne iš nemokėjimo ar kokio žargono. Suklydusieji visada turi pajusti, kad kalbos negerumo esmę sudaro ne pati tarmė, o tik tai, kad ji vartojama ne vietoj. Juk mokiniai, ypač žemesniųjų klasių, dar gali nežinoti visų bendrinės kalbos išgalių – natūralu, kad jie šį tą prisiduria ir iš tarmės. Todėl nereikėtų laikyti klaidomis (ir tuo labiau – išjuokti) iš tarmių į mokinių bendrinę kalbą ir rašinius atsitiktinai patenkančius tarminius žodžius. Jeigu koks žemaitukas pavartoja *šienvežę* vietoj *karties*, *kūlaitį* vietoj *akmenuko* arba aukštaitukas *stogą* pavadina *dangčiu* ar *kiemą* – *atšlaimu*, tikros klaidos jie nedaro – priešingai, tokie apsirikimai veikiau rodo jo pastabumą ir gyvą kalbos jausmą. Mokytojas, neatsargiai apšaukdamas stambiomis klaidomis ir suniekindamas tokius žodžius, gali jautresniems mokiniams įskiepyti žalingą savisaugos instinktą ir jo padiktuotą polinkį bendrinėje kalboje vartoti tik pačius banaliausius laikraštinius ar kanceliarinius žodžius, tik šabloniškiausias konstrukcijas.

Dar blogiau būna, kai mokytojas yra susidaręs labai siaurą ir skurdų bendrinės kalbos vaizdą. Kelis kartus esu girdėjęs mokytojus energingai taisant net tokius, rodos, nekaltus sakinius, kaip *Kareivis apsitvėrė sužeistą ranką ar Kiaurą dieną lijo*. Atseit, žaizda esanti ne tvora, ir ją galima tik rišti, o ne tverti, o diena nebūnanti kiaura tartum kokia kojine. Bet juk teisūs tokiais atvejais ne mokytojai, o mokiniai! Konkretus žodis *aptverti* (žaizdą) yra daug geresnis ir gyvesnis už žodį *aprišti* (beje, greičiausiai vertinį iš kitų kalbų); junginys *kiaurą dieną* žymiai vaizdesnis ir lietuviškesnis negu *ištisą dieną*. Tokių pavyzdžių galima nurodyti galybės – ir visi jie rodo retesnio žodžio baimę: o gal jis kartais, gink dieve, neliteratūrinis, gal tai kartais tarmybė?!

Žinoma, geriausi mūsų mokytojai taip nedaro, bet tokia yra bendroji tendencija. Taip mokiniai atbaidomi nuo gyvosios kalbos, o paskui stebimasi, kodėl jų bendrinė kalba tokia nusususi.

Baigdamas norėčiau dar kartą įsakmiai pabrėžti: ironiškas požiūris į tarmes, į tarmiškai kalbančius žmones yra žemos kultūros požymis; tai kartu ir niekinamas požiūris į savo tautos praeitį, į jos geriausias, gražiausias, demokratiškiausias tradicijas.

* Mūsų kalba. 1981. Nr. 3 (97). P. 12–16.

¹ *Achven H.* Dejatel'nost' obščestva rodnogo jazyka pri AN Ēstonskoj SSR v oblasti kul'tury reči i rečevoj propagandy // Mūsų kalba. 1977. Nr. 5. P. 65.

² Apie tai (taip pat apie tarmių panaudojimą, mokant bendrinės kalbos) nemaža rašoma leidinyje „Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis Nr. 13: Kalbos kultūra ir tarmės“ (V., 1969; ypač žr. A. Jonaitytės, Z. Zinkevičiaus ir V. Grinaveckio straipsnius). Plg. dar: Tarmė ir literatūrinė tartis. V., 1971.

³ Tėvams vertėtų priminti ir tai, kad vaikai, iš mažens mokantys tarmę, paprastai būna gabesni kitoms kalboms negu absoliutūs „vienkalbiai“: jie turi didesnę kalbinę patirtį.